

Философски алтернативи

Philosophical alternatives

3-4/1999

ГОДИНА VIII
VOL. VIII

СПИСАНИЕ НА ИНСТИТУТА
ЗА ФИЛОСОФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ БАН

СЪДЪРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ И НАУКА

Рафъл Фолк – Какво е ген? 3

ФИЛОСОФСКА АНТРОПОЛОГИЯ

Иван Кацарски – Изследванията върху антропогенезата – някои епистемологични проблеми 21

РЕТОРИКА, КЛАСИКА, СЪВРЕМЕННОСТ

Донка Александрова – Хаим Перелман и неговата „Нова реторика“, или трактат
по аргументация 28
– Разговор с Хаим Перелман 40

ЕСТЕТИКА

Ерика Лазарова – За антропологическата натовареност на естетиката на модернизма 47

ИСТОРИЯ НА ФИЛОСОФИЯТА

Ясен Захариев – Димитър Михалчев и философската определеност на България 56
Александър Кънев – Ранната философия на Витгенщайн: логика на ставането ѝ и логика
на обосноваването ѝ 72
Жана Янева – Единичните и общи съждения в силогистиката на Аристотел 82
Илия Митев – Категориите възможност и действителност във философията на Кант 85

ЕТИКА

Елена Петрова – Моралът в комуникационното пространство 89

ФИЛОСОФИЯ И РЕЛИГИЯ

Богдана Стоянова – Човекът в ислямската антропология 99

ФИЛОСОФИЯ И ОБРАЗОВАНИЕ

Мартин Табаков – Анализ на логическата култура в България 106

ЕСЕ

Васил Пенчев – „Ние, духовата музика“: Ние, философите 117

ВАСИЛ ПЕНЧЕВ

„НИЕ, ДУХОВАТА МУЗИКА“: НИЕ, ФИЛОСОФИТЕ

На хората им се случват разни случки. Имат си работа (днес мнозина са безработни), по-делнична или пък по-празнична. Най-празнична е работата на духовата музика:

„Басът.

С моя прост акъл си викам: къща, дето не сме свирили ние, не е къща. А нека се похвали некой, че не сме му свирили в къщата! Па и само в къщите ли?

Кога открявахме огняната воденица (черказци наричат така своята валцова мелница), не свирихме ли? – Свирихме. Мостът кога се направи и на него свирихме. Кога електричество се прокарваше, пак свирихме. Нашата музика и самолет е посрещала!“

Човек е свикнал да отбелязва важните случки: раждане, сватба, новодоштво, смърт. В последния случай духовата музика ще свири тъжно. Също така младежите се събират и пускат силно поп-фолк, преди бяха западни групи – там духовата музика няма. Виж при военните и на паради без духовата музика не може:

„Ако вие отидете на военен парад, ще видите, че най-напред на площада излиза духовата музика, па чак после излиза генералът, па другите военни, па частите, както са си наредени една подир друга, а музиката все свири. Кога пък музиката не свири, почват да бият само барабаните. Едни хубави барабани, като бият едно хубаво, а бе като че право по сърцето те бият, а войниците маршируват и заедно с барабаните: рап-рап, рап-рап! – ще сринат къщите!“²

Не всичко си струва да се отбележи – дори това, което си струва да се подчертае, е твърде рядко.

Философията също си има духовата музика, с която отбелязва. Тя носи със себе си огледало и където види нещо за отбелязване, го слага и то се отразява, така че всички по-ясно да го видят, а отдалече пък блещи и хората прииждат да видят какво е намерила философията, та е сложила своето огледало.

В бръснарницата огледалото се казва бръснарско огледало, жените пък носят дамско огледало, за да пригладят някой кичур за самочувствие. Има също зъболекарско огледало. Огледалото, с което Архимед е подпалил корабите, е било параболно огледало. Има и криви огледала, които ни слагат колегите, за да не можем се познати.

Философското огледало не е нито бръснарско, нито дамско, нито параболно, нито криво. За да не се сбърка с някое от тях и в бързината да се вземе по погрешка, то е наречено рефлексия. Философите винаги носят рефлексията със себе си, за да я поставят, като открият нещо важно. Така философ, види ли Радичков, веднага слага рефлексията си.

¹ Й. Радичков. Ние, духовата музика. – В: Й. Радичков. Свирено настроение. С., 1992, с. 48.

² Пак там, 49–50.

Хората пък, като им предстои нещо важно, слагат духовна музика и макар тя да не блещи като рефлексията отдалече, затова пък се разчува надалече. Този обичай да се слага духовна музика при важните неща е от паметивека, може би дори от далечните времена на Сократ и Платон:

„Черказката духовна музика наистина е стара. Надали някой в селото знае годините на инструментите; трябва да ви уверя, че ако ги погледнете, ще ви се сторят стари едва ли не колкото слънцето. Това дори и собствениците на инструментите не знаят, защото твърдят, че те са си, откакто е създаден светът...“³

Така от незапомнени времена и историята си тече, но с чупки. Първо е течала в кръг, но от Новата ера се е отрицала направо и днес вече изглежда сякаш нищо не може да я спре. В кръг или направо, обаче чупки винаги е имало. Някои племена, когато детето става мъж, го пращат в дивия лес и като броди, забравя, какво е било, и разбира, какво ще стане. Това е чупка. Природата пък се погрижила да обагрят събитията, когато момичето става жена. Войните, революциите, превратите, Девети септември, Десети ноември са все такива чупки. Кога закрийт завод, снабдявал с електроника великата съветска страна, и работниците останат без работа, а чиновниците направят мениджърска приватизация, това пак е чупка. Тогава казват: „Хайде, чупка!“, което ще рече, че историята е направила чупка и по-недосетливите трябва да се подсетят. „Чупка!“ са казали и на Людовик XVI, защото френската революция е била също такава чупка.

Но в тези всичките случаи, макар да има чупка, духовна музика няма.

„Подир Девети, кога беше кооперирането, ние тръгнахме, тъй както сме целата духовна музика, да свирим от къща на къща. Едни го гледат на веселие, други го гледат накриво, но нали бе тръгнало, какво ще го правим – свирим да започне веднъж, после ще го уреждаме; защото всичко започва с музиката и свършва с музиката. Когато човек умре, пак с музика го изпращаме.“⁴

И тъй музиката е в началото и в края на всяка житейска отсечка. Дорде се появи духовната музика, делата ни текат в руслото си. Всяко нещо следва реда си, всяко нещо си има причина, а пък има ли причина, и следствието не закъснява. Но ако изникне духовна музика, значи имаме събитие.

Чудни неща са събитията! Човек може да си помисли, защо ѝ е на историята това брауново движение (брауново движение значи, че всяка молекула удря от всякъде някоя по-големичка частичка, която се вижда с микроскоп, и тя се шура насам-натам по отсечки). Три събития ще направят тригълник, а защо историята избира по-дългия път през ъгловото събитие, ами не цепи по „хипотенузата“?

Немският философ Гадамер, следовник на Хайдегер, пише:

„По същество историята не принадлежи на нас – ние принадлежим на историята. Далеч преди да разбираме себе си в самоосмислянето си, ние се разбираме по „саморазбираем“ начин в семейството, обществото и държавата, в които живеем. Втрънчането в субективността е поглед в криво огледало. Самоосмислянето на индивида е само мимолетен проблясък в подвижния водовъртеж на историческия живот. Затова предразсъдъците на всеки един далеч повече от съжденията са истинската историческа действителност на битието му.“⁵

³ Й. Радичков. Ние, духовната музика. – В: Й. Радичков. Свирепостта. С., 1992, с. 46.

⁴ Пак там, 46–47.

⁵ Х.-Г. Гадамер. Истина и метод. Плевен, 1997, с. 380. Смятам, че най-доброто налично в България ръководство за първоначално запознаване с херменевиката е J. Bleicher. Contemporary Hermeneutics. Hermeneutics as Methods, Philosophy and Critique. London, 1980.

Противоположният по същество е възгледът на Колингууд:
„Последно, относно какво е историята?

...

Моят отговор е, че историята е „за“ историческото самопознание. Изобщо се мисли, че важно е човек да се самопознава, където познаването на себе си значи не просто познаване на личните особености, нещата, които го разграничават от другите, а природата му като човек. Да познаваш себе си значи знание, първо, на това какво е да си човек; второ, знание за това какъв човек си ти, и трето – какъв човек си ти, а никой друг не е. Познанието за себе си значи знание за това, какво можем да правим, и тъй като никой не го знае, докато не опита, единствената следа към това, какво човек може да прави, е онова, което е свършил. Ценността на историята тогава е, че ни учи какво човек е свършил и оттук какво е човек.“⁶

Колингууд е хегелианец, ето защо какво казва и Хегел:

„Въпросът, какво е *определението* на разума сам по себе си, съвпада, доколкото разумът се разглежда в отношението си към света, с въпроса, *каква е крайната цел на света*; по-точно казано, с тези думи вече се подразбира, че тази цел трябва да бъде достигната и осъществена. И така трябва да решим двата следващи въпроса, които са релевантни тук: какво е съдържанието на тази крайна цел, самото определение като такова и как то се е осъществило.“⁷

При такова разглеждане историята се определя от разума като крайна цел. Ние проумяваме смисъла на дадено събитие, след като е завършило – така ще схванем смисъла на световната история като събитие от нейното завършване, от крайната ѝ цел. Ако направим разлика между историчност и история, няма ли същността на историчността да е тъкмо присъствието в събитието преди да е завършило?

От една страна, човекът може *отвлечено* да познава себе си и историята, от друга, *въвлечено* да бъде исторически. Обаче дали би могъл *отвлечено* да познава своята историческа *въвлеченост*? И каква би била стойността на такова, както е представено за самопознание в приведенния цитат от Колингууд или за разума – при Хегел? Физиката например – като познание на природата – може да бъде отвлечена, но дали подобна ней може да бъде историята?

Херменевтиката, на която след Хайдегер е привърженик и Гадамер, смята тъкмо тази *въвлеченост* на човека в историята за главно условие на познание на миналото. Но след като човек е жизнено *въвлечен* в нещо, как може да го познава, ако приемем – по подобие на физиката – обратното, че първично условие за това е *отстранеността*?

От една страна, литературните творби, в т. ч. и Радичковите, заслужават името си, доколкото ни *въвличат* в разказването. От друга, философията се стреми да се отстрани от страстите на преживяването в недосегаемо абстрактното. Може да се забележи, че едно Радичково *обагрено* обръщане към философията сякаш ще бъде парадоксално по същия начин като историята – направил съм го, да речем, с *херменевтичен* умисъл.

За истината на измислицата Цветан Тодоров казва:

„Но тогава какво е положението с „истината“ при измислицата?“⁸

Каква е истината на една художествена творба? Каква е истината на един стих, една поема, една пиеса или един разказ?

⁶ R. Collingwood. The Idea of History. Oxford, 1961, p. 10.

⁷ Г. В. Ф. Хегел. Философия на историята. Т. I. С., 1995, с. 25.

⁸ Tzv. Todorov. Les morales de l'histoire. Paris, 1991, p. 132.

Ето пък какво отбелязва Радичков:

„При писането винаги има една лъжа и една истина. Забелязал съм, че лъжата обикновено отлита, а истината остава.“⁹

А ето пак Цветан Тодоров:

„Навярно може да се отговори на тези нови въпроси, първоначално възприемайки едно малко придвижване на понятието за „истина“, което, изглежда, тук поражда проблеми. Трябва поне два смисъла на думата да се разграничат: истината-съответствие и истината-откриване; първата разпознаваме в степените всичко или нищо; втората – повече или по-малко.“¹⁰

И той, давайки обстойно разгледаи пример, завършва изложението си за истината на измислицата с думите:

„Засега седоволявам с тези кратки сведения, разглеждащи истината на откриването на една интерпретация. Това, което е важно за мен, е възгледът, че двата рода „истина“ не се смесват помежду си, даже ако са еднакво необходими.“¹¹

Ала дали историята по самата си същност и според предложената от Хайдегер и Гадамер философска херменевтика не ги смесва?

Дали животът не е такова смесване и дали животът на такова смесване не може да се покаже именно с ударение върху едно наглед произволно Радичково оцветяване на абстрактни философски проблеми? Но така те престават да бъдат *отвлечени* и се превръщат в случки, в които сме *въвлечени*. Дали не е това исконно херменевтичният подход – *философията да бъде история, но не като отминало и заминало минало, а като историчност на човека?*

И още един въпрос: отвлечена или въвлечена е духовата музика в събитието, на което свири? Въвлечена е, защото иначе няма да свири от душа и няма да я канят. Отвлечена е, защото не участва в събитието, а е само поканена. Може би така е и с философите, които мъкнат своите рефлексии по революции, поврати и чупки.

И същевременно: „*Затова предразсъдъците на всеки един далеч повече от съжденията са истинската историческа действителност на битието му.*“¹²

Можем да заключим, че при всяко събитие нашите предразсъдъци стават непригодни. Плахо е момичето, настъпателна – зрялата жена, следователно между тези два неосъзнати предразсъдъка, определящи поведението, трябва да е имало някакво събитие (че и повече). По един начин трябваше да се държи човек преди Десети ноември, но днес това е непригодно. За милиони промяната е мъчителна, за възрастните – невъможна. Ето така историята казва „Чупка!“. Но и за онези, които се пригодили, не беше без сътресения. При това предразсъдъците в много по-голяма степен, отколжото рефлексията, която философът носи със себе си, за да я поставя тук и там, определят човешкото битие, житието, историята, нейната правилинност за известно време и неизбежността на ужасните ѝ чупки.

„Та свириш ние по кооперирането и стигаме до една къща, а те там никак не беха съгласни. Излезе старият, излезе синаговете му, развъртат се пред къщата си и ни гледат накриво. Имаха пред къщата лимони в сандъци, старият умееше да отглежда лимони. По едно време нещо си казаха, набраха лимони и почнаха да ги ядат насреща ни. А кога човек яде лимон насреща ти, устата ти се напълва с вода. Но ние не можем да прекъснем свиренето – зад нас сума народ се е натрупал, – ако спреме, значи, сме се предали. Гледам на Спас, кърнето, от него тече вода.“

⁹ И. Радичков. Ноев ковчет. С., 1988, с. 59.

¹⁰ Тzv. Тодоров. Les morales de l'histoire, p. 132.

¹¹ Пак там, с. 169.

¹² Цит. по-горе.

Кларнетът.

Така беше.¹³

Такъв си е човекът, надява се с лимони скомина на историята да направи! Ала историята си тече по своите ручейчета, и при всяко вливане и отклонение стои духовата музика и свири – на скомината устоява:

„Флигорната.

Тече вода от кърнето, а аз викам на Спас с око: „Дръж се, Спасе!“ И Спас ми вика с око: „Дръж се, Миале“. Държа се и надувам, а от всички страни на флигорната фърчи вода.¹⁴

Ще устон историята на скоминната, ама на тия, дето скомина ѝ правят, зъбите ще скоминясат:

„Ония дъвкаха, докато зъбите им скоминясаха, и се връцнаха в къщата.

Една година след туй бяха кисели. Сега синовете работят в стопанството: Петър Лимоно гледа телетата, Георги Лимоно е казанджия, а Иван Лимоно кара трактор. Той, Иван, тогава не беше, ама и на него му прикачиха прекора. Старият си гледа пясията и пак гледа лимони.¹⁵

И ето ти го ТКЗС-то. Е, сигурно не се е минавало само със свиря и дъвкане на лимони. Но така или иначе, те ти го ТКЗС-то. Как е станало то? Ще речете, ясно как. Но тази яснота скрива тъмни и незначителни философски глъбини: как избобещат нещата стават, как се появяват новите цялости, новите предмети, новите обекти?

Казахме историята прави чупки, при всяка чупка – духовна музика, ако не духовна музика, то поне рефлексията на философията. Три чупки, сиречъгли, са триъгълник. И вече се чудихме защо историята не сече направо, „по хипотенузата“, ами прави чупки, образува триъгълници и захвърля предразсъдъците на хората в открито море.

В случая ТКЗС-то, обрзано казано, е площта на триъгълника. Всяка нова цялост, нов предмет, нов обект се появява от по-малки или по-големи чупки на историята – индивидуална или колективна, – които чупки образуват триъгълници и тези триъгълници са онова, което е възникнало, без преди да го е имало, та вече може да се вижда и разбира.

Чуete ли за нещо ново, огледайте се за чупката на историята! Усетите ли чупка на историята, чакайте и се озъртайте за нещо ново! Ако ли пък сте по-мнителни, видете ли някой философ да тътри рефлексията си нанейде, проследете го! Там вече нещо се мъти!!!

През шестдесетте години някои видяха френски философи да мъкнат рефлексинте си, за да се видела модерността. Откъде да се сетим, че Берлинската стена щяла да рухва?!

Ако ли пък не видите философ, послушайте се за духовна музика!

„Лани дойде самолет да наторява житата и председателят ни взе, та и нази на нивите – той ще държи реч, а ние ще свириме. Самолетът, като завърте перката и като се изви един ветър – отнесе речта на председателя, отнесе ни капите, вдигна фустите на жените!

Абе ще ни съблече бе! Народът побегна на една страна, а ние като че некой ни е забил в земята, не мърдаме и през целото време свирим, дорде самолетът фръкна над нивите. Председателят си го призна после, добре, вика, че докарахме музиката да ни отсрами пред хората!

¹³ Й. Радичков. Ние, духовата музика, с. 47.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там.

Флигорната.

Самолетът може да духа, колкото си ще – с духане нема да ни изплаши. Ние що сме духали, ако се събере на едно място, планина ще вдигнем във въздуха.¹⁶

При чупката на историята – т. е. събитието – може да възниква нещо: това го видяхме, ала случва се и там нещо да чезне бавно или пък да изчезне внезапно. Аристотел казва, че и нямаме бива да възниква – лишеност, *στερησις*. Имало го е нещо, а сто – вече го няма. Тогава има го... неговото нямаме. Например казваме, че някой ни липсва и съвсем нямам предвид, че той не е тук, а именно че присъствава неговото отсъствие – това е лишеност със съжаление и дори мъка. И обратно: ако с човека изчезне и проблемът, това пак е лишеност, но със задоволство и дори радост.

Чупките на историята пораждат както нови неща, така и нови лишености. Ала независимо дали ще бъде нещо или лишеност, духовата музика ще свири!

„Тъпанът.

Ами кога ходихме на събора на опозицията в Берковица! Не я ли оправихме пак ние целата¹⁷ работа? Като че днес беше, така го помня. Нашият черказец Гоца Герасков тогава тръгна с пушката и през целия път се заканваше, че ще застреля събора, а то какво излезе – щом стигнахме в града, и милицията му взе пушката. Какво не приказва Гоца, що думи не издума, но милицията не разбира от дума и не му даде пушката.

Опозицията какво ли си е мислила, че като ни прибере милицията пушката, та ние ще капитулираме и ще се приберем по чорапи в Черказки! Че ние, ако потребе, и верблюд ще разпънем на тълана, и пак нема да паднем по гръб! Туй си беше самата истина, хората са живи, ей го къде е Берковица, може да се попита.¹⁸

Ала може да се случи така, че на някоя чупка да има конкуренция. Чупка ще има, но дали да бъде насам или пък натам? Тогава на това събитие свирят две духови музики – надсвирват се! Едната ще си подвие опашката, ще си прибере нотите (ако са нотисти) и инструментите, а историята ще разбере накъде трябва да сви:

„Ние, духовата музика вървие начело и право към събора на опозицията. Опозицията най-напред турила една музика от Мездрей. Тя беше голяма музика, едни инструменти, едни работи – все по ноти свирят всичките. Ние сме си слухари... Ония стоят насреща и даже не ни поглеждат, гледат си само нотите. Викам на нашите – ей, вие па си гледайте всеки своето да свири, другата работа ще я оставите на мене и ще ме пуснете да мина напред. Кога две музики се срещат, едната трябва да спре, защото, като се съберат две музики, не може едната да свири едно, другата да свири друго. Така по сватби сме се срещали и която музика е по-слаба, прибира инструментите и си подвива опашката.“¹⁹

Ала и тук трябва тактика, защото историята само наблюдава и съзерцава и която музика надвие, тя вчели женското ѝ сърце. Затуй една духова музика не разчита на историята, ами на разчети, дислокация и способни лидери. Кое е главното в една музика? Главното в една музика е тъпанът. Чуе ли вражеската музика два тъпана, тя ще се раздвои и – смятай! – вече наполовина си е прибрала нотите:

„Казах туй на нашите, защото си познавам инструмента. Кожете му беха от ялови овце. Бех ги изсушил хубаво, бех ги избърсал хубаво и ги бех опънал тъй,

¹⁶ Й. Радичков. Ние, духовата музика, с. 48.

¹⁷ Пак там, с. 49.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Пак там.

че оръдие да гръмне насреща, околото ми няма да мигне. Хайде, Цеко, викам си, или сега, или никога! Тъпанът загърме, па като взе да трещи. Гърмя и трещя с него право във фланга на другата музика и я поглеждам с едно око. Объркаха им се работите. Половината духачи почнаха да свирят по нашия тъпан, а задната половина по своя си тъпан, защото тъпанът е най-отзад при тях, пък аз вървя най-отпред на нашата музика.

Обърка им се работата, спре свиренето, онзи тъпанджия взе да се сили, кожата на тъпана му цъфна и си останаха само с барабанчика. Свиха си нотите под мишница, подвиха си опашките, голема конфузия стана и целият събор се обърна нагоре с краката.²⁰

Гордост е да си духовна музика! Радичков нарича героите си според инструмента, на който свирят: Флигорната, Кларнетът, Басът, Тъпанът, Барабанът. Защото където са те, там е историята! Който се съмнява, да иде да пита в Берковица. Но барабанът отсича: „Кво ще се пита! Едни могат да кажат едно, други да кажат друго; аз ще кажа, че нищо не може без музика.“²¹ Ама не само Барабанът: „Така свирехме ние тогава, а народът, де се беше струпал на улицата, каза: „Те това е свирене.“ Народът знае, ние сме му свирили, не можеш да излъжеш народа!“²² Нищо важно не е минало без духовата музика, нищо важно няма и да мине: „Ако един ден Черказки изпраща космонавт, ние, духовата музика, и там ще свирим.“²³

Гордост е да си духовна музика и придава самочувствие. Където е историята, с нея там и ти!

„Флигорната.

... Във войниклъка съм бил тръбач и кога свирех с тръбата, конете се избиваха на коневръзките; имаше и заповед по гарнизона, хвалеха ме.

Кога се уволних, кметът ми вика: „Миале, има нареждане да даваме тревога, кога ни се обадят по телефона. Нема кой друг да дава тревога, ти ще свириш тревогата!“ Тогава минаваха американски бомбардировачи, народът се пръснал по къра, ако не свириш силно, може и жертва да стане. Цело лето съм свирил тревога чак до Девети септември.

Кларнетът.

И нема жертва. Всеки да попитате, всеки ще ви каже. Тогава в Горна каменна Рикса биеха камбани, ама ние тука ги не чувахме. А на Миал флигорната там я чували.²⁴

При нас на Балканите – отделно дето сме били или са ни направили „барутния погреб на Европа“ – историята така си тече: с акомпанимента на духовата музика. Да си спомним филма „Бидърграунд“ на Емир Костурица. Чупи се историята, чупи хората, но чупенето е „с душа“: свири духовата музика. Ще се съберат живите и умрелите, ще се открие Балканското парче почва и ще се отдели от останалата земя, а музиката да свири. Това завършва филмът на Костурица. И тук забелязах, че над мен се наложи едно отклонение, което настоя да го озаглавя

Прогрес и монголоид

Понече става дума за научно изследване, първо следва да уточним понятията. „Монголоид“ трябва да се различава от „монголец“, т. е. от жител на страната

²⁰ Й. Радичков. Ние, духовата музика, с. 48.

²¹ Пак там.

²² Пак там, с. 47.

²³ Пак там, с. 50.

²⁴ Пак там, с. 46.

Монголия, както и от значението „представител на монголоидната раса“. Прецизната Радичкова дефиниция е контекстуална:

„Много умни глави са посвещавали значителна част от времето си да изяснят зависимостите между невежеството и суеверието, но трябва да кажа, че колкото повече се мъчеха да внесат яснота върху предмета, толкова повече предметът обрастваше с въпросителни. Защото, като хвърляме светлина върху една загадка, ние все повече уголемяваме и разширяваме нейния вътрешен обем или, по думите на ветеринаря – един от героите на тази история, – загадката добива загадъчни очертания, тя става монголоид.“²⁵

Сред тази умни глави, за които споменава Радичков, е и Мари Жан-Антоан-Никола маркиз дьо Кондорсе, деец на Френската революция. Той пише: „Най-сетне, във всички страни, във всички времена има различни предразсъдъци, подхождащи на степента на просветеност на разните класи хора и на техните професии. Ако предразсъдъците на философите възпрепятстват новия прогрес на истината, то тези на по-малко просветените забавят разпространението на вече познатите истини; тези на ползвачи се с уважение или влиятелни професии поставят пречки: това са трите рода врагове на разума, с които той е длъжен да се бори без прекъсване и над които възтържествува след дълга и мъчна битка.“²⁶

Приведеният пасаж ясно свидетелствува, че главата на Кондорсе е била умна. Тя полита в кош на Революцията. Като казвам кош на Революцията, аз нямам предвид едно Ding an' sich или дори неговото явление, близо двеста години по-късно споменато в следния контекст:

„През нощта срещу 4 август 1789 година френската аристокрация в единен порив се отказала от всичките си привилегии. (Може би тогава маркиз дьо Кондорсе се е превърнал просто в Кондорсе – б. а., В. П.) Доброволното отказване не довело до изблици на народна любов. Наопаки, върху аристократите се стоварила лавина от унижения, тормоз и подигравки. Тормозът се засилвал и скоро се изразил в конфискация на имуществата, в изгнание, в падане на монархията. И мнозина от онези, които не сколасали да избягат, скоро се изкачили на окървавените дъски на високия подиум на площад „съгласие“. След аристократите под ножовете на мадам Гилотина се наредили на опашка полицаи и чиновници, моряци и офицери, зидари и бакали, хлебари и колбасари, крадци и проститутки, селяни и хамали – всичко онези, които вчера крещели от възторг, когато публично отсекли главата на краля. И се затъркаляли глави в кошовете. Кой би могъл да си помисли, че отсечените глави не умират веднага? Кой е предпологал, че главите още могат да псуват, съскайки, че могат да хапят? Минавало ли е на някого през ум, че ще се наложи веднъж седмично да подменят кошовете за събирането на глави? Отрязаните глави изпитват странен стремеж да поживеят още съвсем мъничко и да се порадват на този презрян свят. Затова отсечените глави в упорито постоянство прогризват кошовете, в които ги събират.“²⁷

Не, в настоящето изложение „кошът на революцията“ е употребен фигуративно, тъй като Кондорсе мирно се самоубива в затвора през пролетта на 1794 г. Все пак допускам, че той е сред класиците, за които ни споменава Радичков:

„Класиците ни учат, че страхът и суеверието се опират на невежеството, и ако присемем, че само невежеството е почти безкрайно, то трябва да се съгласим, че и страхът, и суеверието са почти безкрайни; те са като Вселената. Много исти-

²⁵ Й. Радичков. Страх. – В: Й. Радичков. Спомени за коне. Пловдив, 1980, с. 94.

²⁶ M.-J.-A.-N. de Condorcet. Esquisse d'un tableau historique des Progres de l'esprit humain. Paris, 1892, p. 28–29.

²⁷ В. Суворов. Изборът. С., 1997, 183–184.

ни, свързани все с тая проблема, са на върха на езика ни, но се боя да ги изкажа пред читателя, защото зная от опит, че моите истини не стигат далече, напредват бавно, тромави са като воденични камъни.⁴²⁸

Позицията на Кондорсе е в известен смисъл противоположна. Ще кажем следователно, че той не смята под светлината на Просвещението загадката на прогреса да придобива загадъчни очертания, т. е. че става монголоид. Затова децът на Революцията пише:

„Ако съществува наука за предвиждане на прогреса на човешкия род, за управлението му, за ускоряването му, то историята на свършеното от нея е нейното първооснование. Без съмнение философията би била длъжна да осъди това суеверие, което смята, че е в състояние да намира правилата за поведение почти единствено в историята на миналите векове и на истините от древните мнения.“⁴²⁹

Гледните точки на Радичков и Кондорсе се различават не само по въпроса за суеверието и предразсъдъците, но и по мащабите на разглеждането. Мащабите на Радичков обхващат едно или няколко села от Берковска околия, а размахът на Кондорсе – човешкия род. Затова последният пише:

„Ако се ограничим до наблюдението, до познанието на общите факти и постоянните закони, които представяват развитието на способностите – в това, което е общо за различните индивиди от човешкия род, – тази наука носи името метафизика.

Но ако се разгледа същото развитие според резултатите относно масата индивиди, които съществуват в едно и също време на дадено пространство и ако го проследим от поколение в поколение, то това представлява картината на прогреса на човешкия род. Този прогрес е подчинен на същите общи закони, които се наблюдават в индивидуалното развитие на нашите способности, ако разгледаме по едно и също време голям брой индивиди, обединени в общество. Но резултатът във всеки един момент зависи от това, което предлагат предишните моменти, и влияе върху тези от времената, които следват.“⁴³⁰

Както виждаме от приведения пасаж, Кондорсе, макар да говори за прогреса, нито тук, нито някъде другаде споменава за монголоида. Последният може да се появи при чупката на историята. Но френският философ разглежда множество индивидуални съдби, така че – дори и във всяка от тях да има чупки – като цяло те се движат в поток, в строй и марш към истината и доброто, в прогрес:

„Следователно тази картина е историческа, тъй като е подложена на непрекъснати изменения, тя се образува от последователното наблюдение на човешкото общество от различните епохи, които се преглеждат. Тя трябва да представя реда на промените, да изложи влиянието, което оказва всеки момент върху тези, които го заместват, и по такъв начин да покаже във видоизмененията, които е приел човешкият род – в непрестанното обновление в безграничното множество от векове, – хода, който следва, крачките, които прави към истината и доброто. Тези наблюдения върху това, което човекът е бил, върху това, което е днес, после ще доведат средствата за осигуряване и ускоряване на новия прогрес, на който неговата природа му позволява да се надява.“⁴³¹

От края на XVIII в. и през целия XIX в. хората не са подозирали за монголоида. Затова те са пишели такива работи:

⁴²⁸ Й. Радичков. Страх, с. 93.

⁴²⁹ М.-Ж.-А.-Н. de Condorcet. Esquisse..., p. 29.

⁴³⁰ Пак там, 18–19.

⁴³¹ Пак там, с. 19.

„В настоящата работа се предлага да се проследят великите закони на Цивилизацията и Прогреса и да се покаже — в систематична форма, доколкото е възможно — ролите, които играят съответно Цивилизацията, Религията, Правителството, Науката и общите Материални и Социални условия.“³²

Тези думи не са на Кондорсе. Те са чужди, но са турени, за да се покаже как се е пишело в края на XIX в. за прогреса. И тук, както виждаме, за монголоида не само не става дума, но и съществуването му не се подозира. Но както казахме, монголоидът следва да се потърси при някоя чупка на историята, такава, каквато например е войната. И в този случай обаче, макар вече за него да се знае, връзка между него и прогреса не се открива:

„Ако се противопостави идеята на войната и идеята за войната в досегашното изложение, това само принуждава да се обобщи заключението от главата „Подборът и войната“ — няма никакъв паралелизъм или антагонизъм между войната и прогреса: като понятия те са две понятия, чужди едно на друго.

Войната може да благоприятствува прогреса, както да му вреди, както и да няма отношение към него.“³³

В наше време монголоидът, вече поради напредъка на познанието, е добре известен, както и родството му с прогреса. Затова вече не се пише за „Цивилизацията и Прогреса“, както видяхме преди малко, а за „Илюзиите на прогреса“³⁴. Философите обичат да удвояват и разместват думите. Ето защо в този случай те биха казали, че е виден „прогресът на прогреса“. Нещата дотам се обръщат, че съществуването на прогреса се обосновава с необходимостта от вяра (а от своя страна ние може би почваме да поусещаме воденичния камък на Радичковото сравнение между размерите на Вселената и монголоида):

„Прогресът като самата история не е само обект на изучаване: той е и предизвикателство. За онези, които са в авангарда на човечеството, опипом напредващи откъм мрака, вярата, че се движат напред, е необходима. Днес единствената алтернатива на вярата в прогреса би била пълното отчаяние.“³⁵

Ала както вече се изтъкна, разликата между Радичков и не само Кондорсе, но и всички споменати по-после мислители, е в размаха и мащабите. Радичков не може да види гигантските крачки на историята, той вижда само дребни и маловажни неща, отнасящи се до неговото и съседни обела в Берковска околия, каквито всеки вижда. Именно така ще си обясним защо вместо прогрес на него му се струва търкаляне и преместване от едно място на пространството на друго такова:

„Без да се движим напред и към никакво утре, ние се търкаляхме вътре в нещо и преместването от едно място в пространството ни бе достатъчно, за да задоволи всичките тия 473 жители и прочие, както е изредено по-горе (по-горе също така е изредено и за духовата музика от пет човека, чрез която ще направим връзка между наложилото се отклонение Прогрес и монголоид и останалото изложение — б. а., В. П.), че участват в световното движение.“³⁶

Причината да се включат тези 473 жители в световното движение е прогресът. Прогресът никога не остава. Може човек да си дреме и в най-затънтеното селце,

³² J. Croüyer. Civilization & Progress. London, 1898, p. 1. Ала не всички по това време непременно са споделяли този възторг от прогреса, а най-малкото са го анализирали двустранно и с особено внимание към онези, които — като Джамбатиста Вико — не са били чак дотам ентусиазирани от него. Вж. напр. H. de Ferron. Theorie du Progres. T. 1-2. Paris, 1867, T. 1, pp. 51-330.

³³ J. Sarget. La guerre et le progres. Paris, 1917, p. 203.

³⁴ G. Sorel. Les illusions du progres. Paris - Geneve, 1981.

³⁵ S. Pollard. The Idea of Progress. New York, 1968, p. 203.

³⁶ И. Радичков. Спомени за коне. — В: И. Радичков. Спомени за коне. Пловдив, 1980, с. 178.

но Прогресът идва, разтърсва го за рамото и му казва: „Ставай, друже, път ще се прокарва тука, път в блесналите далнини“:

„Указ за закриване на селцето. Читателю, преди две години получих писмо от чичо Гаврил, пишеше ми от град Берковица. Няма да цитирам цялото писмо, ще се спра само на онази част, в която ми съобщава за закриването на селцето и за преселението на неговите жители по всички краища на света. Между другото той пише: „Държавата много се колебае дали да ни закрие, или да не ни закрива относно построяването на язовира, ама на край рещи да ни закрие, и указ издаде за тая работа, и ни заличи от списъка на наследените места, изора селото с трактори, зася райграс, а ние един по един се пръснахме, кой в Берковица, кой в Михайловград, кой във Враца или в Пловдив, до Дунав чак има наши хора и до морето, и навсякъде те се пръснаха, по четирите посоки на света. (В наше време също се пръскат от Австралия до Южна Африка и Канада, ето защо някои предполагат, че има Указ за закриване на България – б. а., В. П.) Ние сме тук най-малко трийсет къщи, много нещо измря, но и много нещо остана, не се затрива лесно пуста семка. Па сме си и изпонаправили нови зъби всичките, човек без зъби не може, щото като си без зъби, срам те е да се засмееш пред очите на човек, все гледаш да се прикриеш с длан, да не види, че са ти изпопадали зъбите, а сега никой не се прикрива в длан, ами приказваме и се смееме и като ни видиш, значи, как се смееме с новите си зъби, та сме се озъбили всички като умрели. Амин!“³⁷

Не бива да се мисли, че въпросът за мащабите, засегнат от Радичков и Кондорсе, отсъствуваше и от творчеството на Тодор Живков. Не, той не отсъстваше от там, а присъстваше като „проблема за малката и голямата правда“. Но въпреки че присъствуваше, не можеше да намери своето разрешение. Въпросът за голямата правда намери своето истинско разрешение едва днес, когато голямата правда окончателно възтържествува.

Такъв си е човекът, ако някой друг му сочи голямата правда – не може го понесе. Но ако никой не му сочи една много по-голяма правда, той стиска зъби и го понася. Ето защо днешният човек ще понесе „голямата правда на реструктурирането и приватизацията“.

Ала да продължим повествованието си за духовата музика: иде прогресът, с прогреса – транзисторът. Ех, щял бил той да замени духовата музика, та нея в музез:

„Кларнетът.

Син ми, дето е в Берковица, донесе транзистор. Гледай, вика, тате, каква работа! Ще трябва да ти я оставя тука да си свириш с нея, а кърнето вече го хвърли на тавана. Ами я да видиш каква е тая работа бе! Син ми я пусна, а тя киха-кашля, киха-кашля, па по едно време взе да заеква. Я слушай, му казах, тая работа ми не требе на мене. Що ми требе да ми киха и да ми заеква из къщата! Да вземеш транзисторо, па по главата на тоя, дето го е измислил! А кърнето аз на тавана нема да фърлям. Всичко друго мога да фърля, ама него нема!

Басът.

Как така – на тавана! Ако жив човек можеш да фърлиш, то ще фърлиш и инструмента!“³⁸

Изживяла си е май своето време духовата музика? Преди е имало духовата музика, защото не го е имало транзисторът. Така и с философията: отживелица е тя,

³⁷ Й. Радичков. Спомени за коне. – В: Й. Радичков. Спомени за коне. Пловдив, 1980, с. 219.

³⁸ Й. Радичков. Ние, духовата музика, с. 47.

дори може да се каже бабини диветини, днес имаме наука! И на философията мястото ѝ е в музея. Историята вече не прави чупки, ами се движи по правата линия на прогреса! Няма защо тези допотопници, философите, да мъкнат вехтите си рефлексии, които тъй са помътнели от времето, че не само не блещат надалече, ами в тях едвам нещо се разпознава и даже не се знае, разпознава ли се или на човек така му се привижда от желанието да не обиди старчето, което държи рефлексията и гледа укорително и очаквателно (пък и умолително)... Ами да, човек на тавана няма да пратиш! Но чудно ми е за младите, дето учат философия, пък после стават компаньонки, бизнесмени или потриват недоволно безработните си ръце.

И при философите идват да им искат рефлексията за музея, и при Миал – пише Радичков – са идвали да му искат флигорната:

„Лани дойдоха при Миал от музея на революцията да му искат флигорната. Чак от Михайловград дойдоха хората с цела кола, да преговарят с него, та да им даде флигорната за музея, защото на Миал баща му с нея е свирил в Черказки, кога се е вдигало въстанието през двадесет и трета година. Взели пари хората от музея и ги дават на Миала, та да си купи нова флигорна, а Миал не дава да се издума. Кое е право, и ние му викахме, а бе Миале, вземи парите, нова флигорна ще купиш, знаеш ли какви флигорни има сега бе, лъщи, та не смееш да я пипнеш! А той не ще. Баща ми е, вика, свирил с нея, тука му е душата. Все него чувам, кога свири. Преди да умре човекът, верно е, му викаше: „Миале, да гледаш флигорната и да ти не е просто, кога стане нещо народно, ако и ти не си там с нея.“ И не я даде на музея!

Флигорната.

Ще я дам бе, ще я дам, нали съм казал. Кога не остане душа за духане, ще я дам. Тя е такава флигорна, че ветърът да духа на нея, пак свири, нищо, че е малко очукана. Да я дам отсега в музея народът ще я гледа, верно е, ама нема да я чува. Сега, като свириме, народа и слуша флигорната, и я гледа. Ние свириме всекъде.⁴³⁹

Във флигорната на Миал е душата на баща му, а тъй като инструментът е „от незапомнени времена“, сигурно вътре са душите и на дядо му, и на всичките бащи на дедите му. Така е и с философията. Тя е душата в традицията си. При науките се изучава само най-последното, най-модерното, а във философията всеки един какво е казал, защото в това, което е казал, е останала неговата душа. Но днес вече душата е непотребна, необходимо е знание.

Но там, при началото на новото знание, необидена, все пак стои душата и без нея не може да започне то. Но започне ли веднъж, спиране няма. Захвърлим ли в наше време душата на знанието, а на нея домът е езикът и философията, ново знание няма да има. Всичко ще е по права линия, без чупки, Кондорсе казва „прогрес“: каквото е трябвало да се почне, е започнато, отгук, от наше време, вече само ще прогресира, а философията, заедно с флигорната на Миал – в музея!

Тъй и социалистическата власт е била решила. Уж, транзисторът от духовата музика по-добре свири, а то в душата е проблемът. (Какво ли не бил казал Сталин за човека и за душата: има ли душа, има и проблем; смятаме, че Сталин само за езикознанието е разсъждавал, а иначе е бил дребен, дори съвсем не философ; ала не: помислете за тези по същество сталински думи – има ли душа, има и проблем – и ще видите колко основополагащи са те и за нашето уж съвсем несталинско време, та тогава може да ви се мерне мисълчицата, че стои си нейде като козя брада сталинската душа, тъй както, макар и съвсем иначе, бащината – във флигорната на Миал.) Та решила е социалистическата власт да подмени с по-прогре-

⁴³⁹ Й. Радичков. Ние, духовата музика, с. 48.

сивния транзистор, а инструмента да прати в музея. Тук по-мнителен читател може да забележи страх от духовата музика, понеже тя свири по чупките на историята. И ако няма духова музика, няма да има кой да свири на някоя чупка на историята, дори навярно и чупки повече няма да има, ами все прогрес, а най-вече за социалистическата власт няма да има чупка. Същото пък реши днешната власт за философията.

Ще запитате защо Радичков ни разправя толкова трогателно за духовата музика, ясно защо, тя е пред закриване, а той ѝ ходатайства пред социалистическата власт. Започва разказа си така:

„Черказките музиканти ми се оплакаха; някои били казали, че тая духова музика трябвало вече да се закрие. В селото на всеки стълб виси по един високоговорител, а на площада висят три – за какво е тогава духовата музика, едновременно и остаряла работа!“⁴⁰

Ала прави се Радичков, че не ходатайства, ами:

„Нуйте какво ще ви разкаже самата духова музика за себе си и отсъдете тогава дали може да се закрие.“⁴¹

И изрежда всичките ѝ заслуги на духовата музика: свирила е тревога при американските бомбардировки; участвувала е в кооперирането; бащата на Миал е свирил с флигорната през Септемврийското въстание; свирило се е на огняната воденица; кога електричество се е прокарвало, кога самолет е дошъл да наторява; срещу опозицията – също; а един ден и на Черказкия космонавт ще свири.

И затова, ама май и за нещо друго, Радичков чрез устата на някой от геронте си започва и завършва разказа си така:

„Духова музика има, откакто свет светува, и нея никой не може да я закрие. Ако може да се закрие една държава, то и духовата музика тогава може да се закрие.“⁴²

„Понекога съм си мислил – дали като изпращат космонавтите, там има духова музика! И съм го измислил, че има... Ако един ден Черказки изпраща космонавт, ние, духовата музика, и там ще свирим. А тия дето говорят, че щели да закриват духовите музика, мене хич не ме занимават. Дето вика Миал – духова музика има, откакто свет светува.“⁴³

Така и на мен ми се иска да припомня някои заслуги на философията, защото вече се изясни, че между нея и духовата музика има множество съществени прилики, ако не и пълно подобие.

„Трябва да кажем – пише Гадамер, – че най-общо едва опитът със съпротивата, която чувствуваме от един текст – било защото той не ни открива никакъв смисъл, било защото смисълът му е несъвместим с опита ни, – ни кара да се задържим при него и да обърнем внимание на различието в словесността.“⁴⁴

Но ако проникнем и разберем необикновеността на един философски текст, няма ли да се окаже просто *присъствие с рефлексия – въвлеченост и отвлеченост* – някъде по чупките на историята?

Ето го например Хегел при Просвещението:

„В едно прекрасно утро, чийто обед не е кървав, ако заразата е проникнала“ – във всички органи на духовния живот; тогава само паметта още запазва мъртвия образ на предишната форма на духа като една неизвестно как вече преминала ис-

⁴⁰ Й. Радичков. Ние, духовата музика, с. 46.

⁴¹ Пак там.

⁴² Пак там.

⁴³ Пак там, с. 50.

⁴⁴ Х.-Г. Гадамер. Истина и метод, с. 368.

тория; и ако по този начин новата земя на мъдростта, издигнала се за благоговенис, само с смъкнала от себе си една увехнала кожа.⁴⁴⁵ Това е едната страна на Просвещението, а другата „трябва да бъде налице като силен шум и насилствена борба с противоположното като такова“⁴⁴⁶.

„Тази природа на борбата на просвещението със заблудите, която природа се състои в това, че оборва в тях самото себе си и остъжда в тях същото онова, което твърди, то е за нас, или е онова, което е просвещението и неговата борба в себе си.“⁴⁴⁷

Ето го и Декарт до Новоевропейската наука и рационализъм:

„Всяка наука е сигурно и очевидно познание и онзи, който се съмнява в много неща, не е много по-учен от онзи, който никога не е мислил за тях. Той даже ми се струва по-невежа от него, ако си е съставил погрешна идея за някоя от тези неща. Затова по-добре е никога да не се занимаваме с изследване, отколкото да се занимаваме с толкова трудни предмети, че като не сме в състояние да различим истинното от неистинното, да трябва да приемем за сигурно онова, което е съмнително, понеже в такъв случай надеждата да увеличим своите знания е по-малка, отколкото рискът да ги намалим. По такъв начин чрез това правило ние отхвърляме всички познания, които са само вероятни, и решаваме да одобряваме само онези, които са съвършено истинни и в които не можем да се съмняваме.“⁴⁴⁸

Ето го и Босций в затвора пред своята собствена смърт и при края на някога всемогъщата Римска държава:

„Напреднали сме малко, ако вече не съжаляваш напълно за своя жребий. Но не мога да понеса твоята изнеженост и твоите оплаквания, че липсвало нещо от твоето блаженство. Нима нечие щастие е така завършено, че той изцяло да одобрява състоянието си? Безпокойно нещо е състоянието на човешките блага – то никога не е цялостно и никога не е трайно.“

Защо тогава, о, хора, търсите извън себе си щастие, положено в самите вас? Объркани сте от заблуди и незнание. Нека да ти покажа накратко същината на щастие. Има ли за теб нещо по-скъпо от теб самия? Нищо, ще речеш. Значи, ако владееш себе си, ще притежаваш това, което нито ти би искал някога да изгубиш, нито фортуна би могла да ти отнеме.“⁴⁴⁹

Ето го и Аристотел при Атинската демокрация:

„После станало така, че за дълго време между благородните и демоса настъпили раздори. 2. Понеже държавната уредба била изцяло олигархична и всъщност бедните, включително жените и децата, робували на богатите. Били наричани *пелати* и *ектемори* именно защото според такова споразумение обработвали имотите на богатите. Цялата земя се владеела от малцина, но ако пелатите не заплатели наема, и те самите, и техните деца ставали роби, а изплащането на заемите чрез залагането на собствения живот продължило чак до Солон, който е и първият простат на Демоса. 3. Прочее, най-тежко и болезнено за бедните според тогавашната уредба било робството. Освен това те имали други причини за недоволството, защото били лишени от всякакви права.“⁴⁵⁰

⁴⁵ Г. В. Ф. Хегел. Феноменология на духа. С., 1969, 484–485.

⁴⁶ Пак там, с. 485.

⁴⁷ Пак там, с. 480.

⁴⁸ Р. Декарт. Правила за ръководство на ума. – В: Избр. съч., С., 1978, с. 113.

⁴⁹ Босций. Утешението на философията. С., 1995, 37–38.

⁵⁰ Аристотел. Атинската политика. С., 1993, с. 21.

Ето го и Платон при държавата:

„... ние основаваме държава не с цел да направим изключително щастлива една част от народа, но по възможност да бъдат щастливи всички граждани. В такава държава ние смятаме, че бихме намирали най-много справедливост, както пък в лошо устроената държава намираме несправедливост. ... По този начин цялата държава ще се развива и благоустроява добре и ще предостава на всеки един от народа да има това щастие, което по природа му се полага.“⁵¹

Заради всички тях можем подобаващо да заключим:

Затова можем да кажем, както Радичков за духовата музика:

Философия има, откакто свет светува, и нея никой не може да я закрие. Ако може да се закрие една държава, то и философията тогава може да се закрие.

И дори отгоре: по-трудно е от държава, философията да се закрие. Защото дори и да няма държава, хора ще има – значи, ако може чак човечеството да се закрие, то тогава може и философията.

Ето защо философията да закрие никой не може. И дори опитите за това са оглупяване и историческо късогледство.

Та кой ще засвири, когато историята един ден все пак отново свърне...?

⁵¹ Платон. Държавата. С., 1981, 141–142.